

Балобанова Д.О. Вплив філософії позитивізму на розвиток науки кримінального права / Балобанова Д.О. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». - 2012. - № 19. - Том 4. - С. 14-17.

УДК 343.2.01:165.731

**ВПЛИВ ФІЛОСОФІЇ ПОЗИТИВІЗМУ НА РОЗВИТОК
НАУКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА**

**THE INFLUENCE OF THE PHILOSOFY OF POSITIVISM ON THE
DEVELOPMENT OF A SCIENCE OF CRIMINAL LAW**

Балобанова Д.О.,

кандидат юридичних наук, доцент,

докторант НУ «Одеська юридична академія»,

доцент кафедри кримінального права НУ «ОЮА»

Стаття присвячена висвітленню впливу філософії позитивізму на розвиток науки кримінального права. Проаналізовано різні напрямки позитивістського підходу в кримінальному праві та їх прояви у сучасній кримінально-правовій теорії та практиці.

Ключові слова: позитивізм, наука кримінального права, класична школа, біологічний підхід, соціологічний підхід, протидія злочинності.

Article is devoted to consideration of the influence of the philosophy of positivism on the development of a science of criminal law. The various aspects of the positivist approach in criminal law and their manifestations in modern criminal law theory and practice are analyzed.

Keywords: positivism, science of criminal law, the classical school, the biological approach, sociological approach against crime

Постановка проблеми. Дослідження динаміки вітчизняного кримінального права, актуальність якого підкреслюється багатьма вченими, є неможливим без врахування впливу окремих наукових течій, що склалися в філософії в цілому та в філософії права, зокрема. Одним з таких напрямків є позитивістський напрямок, який дуже вплинув на розвиток правової думки, виявився базою для створення різних правових теорій, а також появи нових наукових напрямків у науці кримінального права. Ідеї позитивістів допомагали правильному вирішенню теоретичних питань даної науки, сприяючи розробці системи покарань і інших кримінально-правових заходів, у максимальному ступені враховуючи стан суспільства та забезпечуючи його безпеку, захист від злочинності.

Стан дослідження. Аналіз зазначених проблем міститься в роботах М.Н. Гернета, О.А. Герцензона, Г.С. Гордеєнко, В.К. Грищука, В.В. Єсіпова, П.І. Люблінського, А.А. Піонтковського, Ф.М. Решетникова, Н.Д. Сергеевського, В.Д. Спасовича, В.О. Тулякова, Б.С. Утевського, Г.С. Фельдштейна, М.І. Хавронюка, М.Д. Шаргородського, О.Ф. Шишова та інших видатних науковців у галузі кримінального права.

Метою цього дослідження є аналіз розвитку „позитивістської” школи у правовій науці та її вплив на науку кримінального права, виокремлення у діючому кримінальному законодавстві України положень, які сформувалися на підставі ідей позитивної школи у праві.

Виклад основного матеріалу. Позитивна школа кримінального права виникла в 80-ті роки XIX ст. в Італії, її ідеї швидко поширювалися в європейських країнах, у тому числі в Російській імперії, складовою частиною якої була Україна. Популярність позитивного наукового напрямку пояснювалася тією обставиною, що його представники висунули на перший план ідею захисту суспільства від злочинів, забезпечення його безпеки за допомогою доцільних мір протидії злочинності на основі вивчення природних причин злочинності в індивідуумі та у навколишньому середовищі.

Ідеї та теорії позитивної школи кримінального права базувалися на ідеях

„природної”, „позитивної” філософії, що в ХІХ столітті виникла спочатку у Франції (О. Конт), а потім в Англії (Дж. Ст. Мілль, Г. Спенсер). Мета позитивізму – створити „філософію наук як фундамент нової соціальної релігії”, заснованої на науковому знанні, керуючись при цьому „раціональними міркуваннями” та „емпіричними доказами”.

В результаті „позитивістського бунту”, що почався після виходу в світ в 1876 р. книги італійського вченого Чезаре Ломброзо „Преступный человек”, була піддана сумніву правильність практично всіх розроблених класичною школою кримінального права ідей і понять. Наукового вирішення вимагали багато питань: 1) що вважати злочином: формальне порушення норми кримінального закону або «дію людську», обумовлену впливом зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (індивідуальних) факторів; 2) яким із цих факторів належить головна роль у генезисі злочину; 3) що повинно лежати в основі кримінальної відповідальності: вина або небезпечний стан особистості; 4) чому сутність, які підстави застосування й цілі кримінального покарання; 5) наскільки ефективно покарання захищає суспільство та де його місце в системі заходів протидії злочинності; 6) які перспективи розвитку кримінального покарання: чи збереже воно свою самостійність або еволюціонує в заходи соціального захисту. У зв'язку із цим було поставлене питання про предмет, зміст та методи науки кримінального права.

Основна розбіжність між представниками класичної й позитивної шкіл кримінального права міститься в поглядах на злочин, особистість злочинця та покарання, що обумовлювалося, в першу чергу, особливостями методу, який характеризує ці наукові школи (формально-юридичний і позитивний, або експериментальний, метод спостереження), і різними підходами до вирішення даних проблем, а між різними напрямками позитивної школи – у питанні про те, яким факторам (біологічним або соціальним) належить головна роль у походженні злочину.

Відомо, що „будь-яка теорія покарання, відкрито чи мовчки, завжди виходить з певної теорії злочину” і що „правильна теорія покарання може бути

побудована лише тоді, коли правильно буде вирішена проблема злочину” [1, с. 15].

Найбільш перспективними та прогресивними з погляду позитивної школи кримінального права були ідеї Ч. Беккарія про суспільну безпеку та попередження злочинів. Саме Беккарія належать слова: „Мета покарання полягає не в мордуванні та муках людини та не в тому, щоб зробити неіснуючим вже вчинений злочин... Мета покарання полягає в тому, щоб перешкодити винному нанести шкоду суспільству та утримати інших від вчинення того ж” [2, с. 103].

Одним з напрямків у рамках позитивістської школи був біологічний підхід до розуміння злочину й науки кримінального права. Джерела кримінально-антропологічного руху, на думку Е. Феррі, варто шукати в дослідженнях англійських тюремних лікарів Вінслоу, Мейю, Томсона та Деспіна, які вивчали зв'язок між злочинністю та різними аномаліями психіки [3, с. 67].

Ґрунтуючись на працях цих вчених і результатах власного дослідження, Ч. Ломброзо створив нову науку – кримінальну антропологію, яка оголошувалася самою новою складовою частиною, „зряддям” позитивної школи. У центрі її уваги – особистість людини, яка вчиняє правопорушення, тобто індивідуальні фактори (причини, детермінанти) злочинності.

Те, що кількість злочинів залежить не тільки від моральності особистості, але й від соціальних умов, що саме в суспільстві укладаються „зав'язки усіх злочинів, що мають бути вчиненими”, що саме воно „готує злочини, а злочинець є лише зряддям” і що злочинності треба протидіяти, змінюючи до кращого соціальні умови, а не посилюючи покарання, що нерідко виявляється неспроможним у цьому процесі, доводив і А. Кетле.

Різні зв'язки й залежності між конкретними соціальними, економічними умовами, середовищем і злочинністю досліджував також Ф. Геррі. В результаті цих досліджень і статистичного методу, що одержав визнання в соціологічній школі кримінального права, було доведене існування соціальних факторів (причин, детермінант) злочинності, що в результаті підірвало основи

„відплатного” покарання. Із проблеми моральної протидія злочинності ставала проблемою соціальною.

Еклектичний науковий напрямок, що об'єднався в Міжнародний союз криміналістів (Ф. Лист, Ван Гамель, А. Принс), прагнув примирити різні напрямки та створити єдину позитивну школу кримінального права. Представники цього напрямку визнавали й соціальні, і біологічні детермінанти злочинності. Однак соціологічні тенденції в цій школі переважали, тому її також відносять до соціологічної. Варто відмітити, що Ф. Лист пропонував йменувати школу, до якої належав, „позитивною школою кримінальної соціології”.

Однак існує й позитивна школа кримінального права у власному розумінні слова, в „чистому виді”, без „відхилень і переваг”, яка визнає нерозривну єдність і рівнозначність біологічних і соціальних детермінант злочинності та виступає за використання даних інших наук при вирішенні проблем кримінального права, розробці кримінального законодавства, за створення системи доцільних, науково обґрунтованих заходів забезпечення безпеки суспільства, його захисту від злочинності.

Позитивісти згодом будуть спиратися на дані цих вчених і їхніх послідовників, доводячи, що кримінальне покарання – не єдиний та не головний засіб протидії злочинності, а надзвичайний захід, до якого держава повинна звертатися з великою обережністю, і що потрібно шукати інші (крім кримінально-правових) засобів, створюючи єдину систему доцільних мір соціального захисту від злочинності й попередження цього явища.

Таким чином, пошук причин злочинності (у той час вчення про причини злочинності називалося кримінальною етіологією) привів до пошуку раціональних заходів протидії цьому феномену, а в результаті – до вторгнення в сферу кримінального законодавства, „ревізії”, перегляду традиційних видів покарання, аналізу їхньої ефективності, що була піддана сумніву, і пошуку „еквівалентів” покарання, різних заходів безпеки та захисту.

Для представників класичної школи важливо було, по-перше, шляхом

застосування співрозмірного покарання відновити „потоптану справедливість”, а також „правовий спокій”, правопорядок, порушений у результаті зіткнення норми закону зі злочином; по-друге, покарати не стільки злочинця, скільки його діяння заради досягнення насамперед мети загального попередження; по-третє, підібрати покарання, що відповідає виключно тяжкості вчиненого злочину, для чого скрупульозно розроблялися „сходи” покарань і класифікація злочинів. При цьому індивідуалізації та диференціації покарання, класифікації особистості злочинця не надавалося великого значення.

На відміну від класиків, представники позитивної школи кримінального права вважали, що: 1) головна мета покарання полягає не у відплаті злом за зло та не в охороні права як вищої цінності, а в охороні суспільної безпеки, захисті суспільства від злочинів; 2) покарання слід застосовувати в залежності не стільки від тяжкості діяння, скільки від особливостей особи, яка його вчинила, заради досягнення, в першу чергу, мети спеціальної превенції; 3) критерієм караності повинно стати не співвідношення злочину й покарання, а суспільна доцільність, попередження рецидиву злочинів.

Покарання для представників позитивної школи – далеко не універсальний та не єдиний засіб протидії злочинності, а лише один із у системі доцільних заходів соціального захисту, особливий запобіжний захід. Більше того, якщо покарання не досягає мети соціального захисту, то воно, на їхню думку, не потрібне. Іншими словами, покарання-відплата повинне бути замінене покаранням-захистом (мався на увазі, з одного боку, захист суспільства, з іншого боку – захист злочинця від суспільства та від самого себе).

Класична школа кримінального права користувалася іншим, формально-юридичним методом, за допомогою якого створила струнку систему правових норм і понять. А.Н. Трайнін вважав, що саме метод, що характеризує ту або іншу школу кримінального права, дає ключ до розуміння еволюції кримінально-правових ідей, що тільки аналіз методологічних особливостей кожної школи, а не окремих теорій і гіпотез „забезпечує можливість встановити залежність руху кримінально-правових ідей від змін в економічних умовах та

класових імпульсах” [4, с. 4-7].

В результаті, добре виконавши завдання побудови системи кримінального права, роль „творця правопорядку в галузі кримінального правосуддя, класична школа виявилася безпомічною вирішити нові задачі, які були поставлені соціальною дійсністю, була безпомічною виробити систему практичних засобів боротьби зі злочинністю. Застосування нових методів та, як наслідок, появлення нової школи за цих умов виявилось історичною необхідністю” [1, с. 73].

В 80-ті роки ХІХ ст. йшла гостра наукова суперечка про зміст науки кримінального права. Одні вчені виступали за те, щоб кримінальне право вивчало злочин і покарання не тільки як юридичні явища, але й з антропологічної й соціальної точок зору; інші вважали, що варто обмежитися їхнім юридичним розглядом, не відкидаючи біологічного й соціального вивчення, але, відносячи його до компетенції інших наук (кримінальної антропології, кримінальної соціології, кримінальної статистики й т.ін.), з яких кримінальне право черпало б потрібні їй дані; треті стверджували, що наука кримінального права „ані трохи не потребує результатів, які здобути антропологією та соціологією” [5, с. 17; 4, с. 19-21].

Розширювальне тлумачення предмета та змісту науки кримінального права дало деяким вченим привід для сумнівів у її самостійному існуванні в майбутньому. „Чи не присутні ми не при реформі кримінального права, а при його знищенні та заміні абсолютно новими засадами нового адміністративного у широкому смислі права, яке обіймає не стільки попередні поліцейські заходи держави, скільки всю сукупність заходів так званого соціального законодавства...” – запитував на початку ХХ століття В. Станкевич [6, с. 107].

Наступний розвиток історії свідчить про те, що кримінальне право не було ні знищене, ні замінене, але боротьба ідей на рубежі століть, „позитивістський бунт” вплинули як на цю науку, так і на кримінальне законодавство. „Сучасне кримінальне законодавство не може бути побудовано на ідеях якої-небудь однієї школи. Якщо воно претендує на свою науковість та сучасність, то майже

приречено синтезувати у собі всі найкращі ідеї класичного та соціологічного напрямків в кримінальному праві з урахуванням їх сучасних модифікацій”, – відзначає А.В. Наумов [7, с. 58].

Одним з найважливіших завоювань позитивної школи кримінального права, визнаних із самого початку класичною школою, було включення у формулу „злочин – покарання” третього елемента: „злочинець” – як особа, яка вчинила злочин, і як особа, якій повинне бути призначене покарання та у відношенні якої воно повинне бути виконане.

Саме ця обставина дозволила деяким вченим говорити не тільки про примирення, але й про злиття в перспективі позитивної та класичної шкіл кримінального права. Зокрема, В.В. Єсіпов вважав таке злиття цілком можливим „за тією умовою, якщо предметом вивчення кримінального права будуть, в рівній мірі, й злочин та злочинці, й покарання та покаранні”.

Історія розвитку кримінально-правових ідей свідчить про те, що із цим завданням позитивна школа кримінального права, безумовно, впоралася. Ідеї цієї школи сприйняті й наукою кримінального права, яке ніколи більше не буде догматичним, схоластичним вченням про порушення й „відновлення” норм права, „юриспруденцією понять”, і кримінальним законодавством, багато норм якого засновані на цих ідеях або враховують їх, і практикою протидії злочинності.

Такий підхід припускає необхідність врахування досягнень не тільки юридичних, але й інших наук: філософських, соціологічних, політичних, історичних, психологічних, педагогічних, медичних, біологічних і т.ін. Захистити суспільство від злочинності за допомогою тільки кримінально-правових заходів впливу неможливо. Але використовувати дані інших наук при вирішенні проблем кримінального права, розробці кримінального законодавства – завдання цілком здійсненне та актуальне.

Висновки. У сучасному кримінальному праві України позитивістський підхід найзначуще своє відображення одержує в процесі пеналізації. Побудова більшості санкцій КК України за принципом альтернативи, тобто декількох

можливих видів покарання, один із яких буде обраний, виходячи не тільки зі ступеня тяжкості вчиненого злочину, але й з урахуванням особи винного й обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України), а також положення ч. 2 ст. 65 КК про те, що особі, яка вчинила злочин, повинне бути призначене покарання, необхідне й достатнє для його виправлення й попередження нових злочинів, свідчать не про строго догматичне розуміння покарання як кари за вчинений злочин, а про необхідність врахування всіх привхідних факторів, що характеризують це діяння та особу, яка його вчинила, „живої дійсності”. Крім того, підкреслюється, що метою покарання є не тільки кара, але й виправлення засуджених, а також попередження вчинення нових злочинів (ч. 2 ст. 50 КК України).

Крім того, позитивна школа вплинула на розвиток „двоколіїної” системи правових наслідків протиправного діяння – застосування покарання та заходів безпеки. Перевага дуалізму наслідків полягає у тому, що вона дозволяє, зокрема: 1) застосовувати необхідні заходи безпеки до осіб, до яких в силу певних причин не можуть бути застосовані покарання, але які перебувають у стані, небезпечному для суспільства; 2) зробити більш гуманною кримінально-правову політику за рахунок застосування заходів безпеки замість покарання або поряд з м'яким покаранням у випадках, коли це можливо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Есипов В. В. Очерк русского уголовного права. Часть Общая: Преступление и преступники. Наказание и наказуемые / Владимир Владимирович Есипов. – СПб, 1898. – 204 с.
2. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Чезаре Беккариа / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 184 с.
3. Ферри Э. Уголовная социология / Энрико Ферри / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 658 с.

4. Трайнин А. Н. Уголовное право. Общая часть / Арон Наумович Трайнин. – М.: Изд-во МГУ, 1929. – 511 с.
5. Гернет М. Н. Общественные факторы преступности // Избранные произведения / Михаил Николаевич Гернет. – М.: Юрид.лит-ра, 1974. – с. 38-201.
6. Станкевич В. Борьба с опасным состоянием как основная задача нового уголовного права // Новые идеи в правоведении. – Сб.1. / Владимир Станкевич. – М.: Образование, 1914. – с.78-135.
7. Наумов А. В. Сближение правовых систем как итог развития уголовного права XX в. и его перспектива в XXI в. / Анатолий Валентинович Наумов // Государство и право. – 1998. - №6. – с.50-58.